

Het onredelijke oordeel

In de spreekkamer van de dokter bevindt zich een vrouw die gekeurd moet worden. Op de vraag of zij in haar leven al ziekten heeft doorgemaakt kan ze met opgewektheid antwoorden dat zij tot dusverre nog geen arts behoefde te raadplegen. Dan komt er een half verlegen, half schalkse glimlach op haar gezicht terwijl zij vlug een hand uitsteekt, op de schrijftafel tikt en zegt: even afkloppen! Wij kennen zo ongeveer de achtergrond van dit gebaar en misschien ook de betekenis van de begeleidende glimlach. De handeling heeft tot grondslag een aantal vermoedens, waaronder als eerste het oordeel: „mijn doen en laten wordt gecontroleerd door één of andere macht die elke vaststelling van geluk of veine mijnerzijds zal willen, — of althans kunnen — straffen met het van nu af aan inleiden van tegenslag of rampspoed”, als tweede de mening: „Door een handeling als kloppen tegen ongeverfd hout is die macht te breken, te bezweren of te verzoenen”. De glimlach echter schijnt ons duidelijk te moeten maken dat de bedrijver van zo'n hocus-pocus wel weet hoe wetenschappelijk ingestelde mensen over zulke gedachten en magische handelingen denken. En zij is dan ook tevens een verontschuldiging tegenover de redelijke denkstijl die in de magiër zelf leeft, die al zijn onredelijke meningen en handelingen critiqueert, kapittelt en verwerpt als primitieve nonsens. Op het eerste gezicht schijnen deze geen grote rol meer te spelen in het leven van de moderne Westeuropeaan, die er grotelijks aan gewend is geraakt zijn verlangens en behoeften te bevredigen met de middelen die wetenschap en techniek hem ten dienste stellen. Maar wie zich niet laat misleiden door het mom van de scherts, komt wel tot andere conclusies. Hoeveel mensen reageren niet opmerkelijk bij het morsen van zout of het breken van spiegels! Hoe vaak wordt niet het aansteken van meer dan twee cigarettens met één lucifer afgewezen! Hoeveel mascottes worden er in auto's opgehangen, eventueel met de glimlachende verdediging dat het wel niet zal helpen tegen verkeersonheil, maar dat het zo aardig staat of dat de kinderen het zo graag wilden! Hoeveel kastanjes worden in broekzakken rondgedragen als afweermiddel tegen reumatiek, ja, hoe tiert niet de kwakzalverij en magie in allerlei vormen bij het behandelen van ziekten en kwalen!....

Wij hebben hier ongetwijfeld te doen met een oud erfgoed. In lang vervlogen tijden werd denken en doen van de mens voornamelijk door het animisme bepaald, een denkwijze waarbij elk gebeuren, althans voorzover het individueel lief en leed beïnvloedde, werd toegeschreven aan goede of kwade geesten. Die zielen waren dan, zulks naar gelijkenis met het eigen ik, toegerust met de wil of neiging anderen lust of onlust te bezorgen. Psychologisch is deze zaak doorzichtig. De oermens, levende in klein groepsverband, wist zijn emotionele ervaringen vóór alles bepaald door de bedoelingen en daden van zijn stamgenoten, in het bijzonder die van de machtige stamvader wiens fysieke overmacht gunst en straf naar willekeur over zijn bentgenoten uitstrooide. Niets ligt meer voor de hand dan dat overwegingen van gelijkenis nu ook bij elke lust of onlust, ervaren *buiten* groepsverband, een ziel of „anima” vooronderstelden, die het aldus bedoeld en gewild had. Dit stellen van de vraag: waarom? beheerst het irrationele denken ook thans nog in grote mate. Als een kind zich bezeert door tegen de tafel te stoten en de vader of moeder reageert met „stoute tafel, schop de tafel maar terug!” dan is dit klaarblijkelijk een animistisch spelletje.... bij gebrek aan iets beters. Dat betere is te vinden in wat zich, naast de animistische, als een geheel andere ontwikkeling heeft voltrokken, die van het rationele, objectieve en — in uiterste perfectie wetenschappelijke — denken. Hier is niet de doelstellige denktrant maar de oorzakelijke bepalend. Ongetwijfeld kende ook de oermens naast de vraag naar het *waarom* die naar het *waardoor*! Hij maakte zijn stenen bijlen en speerpunten door middel van een haktechniek, waarbij de vervolmaking berustte op de eenvoudige ervaring dat het op de ene manier beter ging dan op de andere. Hierin onafhankelijk blijvende van geesten, leerde hij te bouwen op wat later causaliteit werd genoemd, de ervaring, dat op soortgelijke omstandigheden soort-

gelijke toestanden plegen te volgen. Zo ontstond de moderne natuurwetenschap die ons in staat stelt door bepaalde handelingen met grote waarschijnlijkheid de gewenste gevolgen in te leiden en ongewenste te weren.

Als daarbij het woord „waarschijnlijkheid” moet vallen wil dit niet minder zeggen dan dat de resultaten van zodanig redelijk handelen *niet met volkomen zekerheid* kunnen worden voorspeld. De graad van onzekerheid hangt af van vele, grotendeels niet geheel vermijdbare, tekortkomingen, zoals bijv. de onnauwkeurigheid in de begripsvorming, de onvolledigheid van reeksen ervaringen, ook in de beste statistiek, fouten in de formulering van algemene regels en wetten, het feit dat in het stukje werkelijkheid waarop de theorie wordt toegepast de vooronderstellingen van deze laatste nooit volledig vervuld zijn, enzovoorts, te veel foutenbronnen om ze alle op te noemen. Men kan dit beschouwen als een teken van de rijkdom der werkelijkheid die alle constructies van het redelijke denken te boven gaat. Maar hoe het zij, in de practijk des levens blijkt deze fundamentele onzekerheid de mens zelden te hinderen. De verwachting dat een losgelaten steen zal vallen is een richtsnoer voor ons gedrag en de theoretische overweging dat het hier slechts om een grote waarschijnlijkheid kan gaan stoort ons niet in het minst. Als inenting met B.C.G. bij een volgende besmetting met tuberkelbacillen 80 % kans biedt op het uitblijven van een begin van tuberculose, dan laat de mens zich gaarne vaccineren.

Heel anders wordt dit echter veelal, als emotioneel hachelijke omstandigheden optreden, als ons leven zelf bedreigd is of dat van wie ons lief zijn en de rationele middelen met hun onzekerheid niet voldoende resultaat beloven. Hier wordt de ongewisheid velen tot een zodanige kwelling dat zij terugvallen in die primitieve denkhouding, waarbij men zich overtuigingen aanmeet die wetenschappelijk gesproken te kort schieten, ja die het veelal zelfs zonder de minste steun van algemeen vast te stellen feiten en samenhangen moeten doen. Zo zien wij het jongetje uit één van Ernst von Wildenbruchs novellen, in een internaat verblijvende en in wanhoop over een ernstige ziekte van zijn moeder, besluiten de voor hem haast ondoenlijke loop over een boespriet op de gymnastiekplaats te volvoeren, zich hartstochtelijk vastklampende aan de idee dat zij niet zal sterven zo hij het eind maar zal bereiken. De schooljongens ontdekken zijn stoute ondernemen en laten het plagerig mislukken. De moeder sterft en het aangrijpende verhaal wekt bij de lezer nog langs suggestieve weg de overweging of de hier aangeduide samenhangen niet toch nog zin zouden kunnen hebben in een wereld buiten en boven die van alledag. Zo menselijk immers is het krampachtig zoeken van een uitweg, hoe dan ook, uit de benauwenis van ziekte, lijden, gevaren en doodsdreiging! Zo menselijk zelfs dat hij die bewust zijn redelijke vermogens cultiveert, wel eens diep in zichzelf af mag dalen alvorens zich „rationalist” te noemen. Georg Christoph Lichtenberg, de in Goethes tijd levende geniaal-scherpzinnige natuurkundige, wiens prestaties en wetenschappelijke denktrant boven alle twijfel verheven zijn, schreef in zijn dagboek de puntige sarcastische aphorismen neer die thans door wetenschappelijk ingestelde filosofen graag gebruikt worden als motto's voor hun rationalistische studies. Maar deze zelfde mens tekent op, hoe hij, vol van verlangen naar het maken van een Italiaanse reis en in gespannen verwachting van de toestemming daartoe, een brandende kaars voor het open venster plaatst en angstig toekijkt want... als de vlam dooft door de wind dan zal de tocht niet doorgaan. De kaars gaat uit, de reis blijft achterwege en Lichtenberg vindt de sarcastische glimlach die dit alles moet verontschuldigen als vergeeflijke ontoereikendheid.

En zouden wij ons dan moeten verbazen over het feit dat zoveel lijders aan asthma, een kwaal die te veel vreugde en verwachtingen van het leven ondermijnt en waartegen ons wetenschappelijk kennen en kunnen nog te kort schiet, grijpen naar wat de sterrewichelaars onder ons aanbieden als redmiddel? In een pas verschenen boekje kunnen zij lezen dat het een ziekte van Mercurius is, die hen plaagt, maar dat zolang Mars niet in hen sterft, de ergste beproevingen zullen worden doorstaan. En de magiers die met turfmolm en koperen strips gevulde kistjes verkopen als afweermiddel tegen aardstralen en daardoor opgeroepen ziekten, doen nog altijd goede zaken bij de mens in angst en nood, al zijn deze stralen nimmer aangetoond volgens die laboratoriummethoden welke alleen het zinvol kunnen maken van „straling” te spreken.

Ondertussen moet men wel opmerken dat de aardstralenmagie daarin van de sterrenwichelarij rondom asthma e.d. verschilt, dat geen naar het beeld van de mens gedachte zielen als Mercurius en Mars in de beschouwingen voorkomen en dat deze dus in stricte zin niet animistisch zijn. Het irrationele karakter verleen zij echter niet zolang achter de quasi wetenschappelijke termen en denkbeelden de angst voor lijden of de wensdroom staat. Maar.... zo kan men terecht vragen, is de ontwikkeling der erkende wetenschap dan niet óók gebaseerd op menselijke verlangens naar zekerheid, veiligheid en geluk?

Zeer zeker is dat grotendeels het geval en dit noopt ons in te zien dat een scherpe onderscheiding tussen redelijk en onredelijk denken volgens dit kenmerk niet te maken is. Er is meer: in feite bevat zelfs de grofste vorm van irrationaliteit, voorzover in woorden uitgedrukt, elementen van redelijk denken, zoals b.v. begrippen, termen, vermoede algemene samenhangen enzovoorts. Anderzijds kan zelfs een door veel ervaring gesteunde wetenschappelijke theorie lijden aan een overwaardering door wat men er van hoopt of verwacht, al was het maar de bevordering van de eigen carrière. De medische onderzoeker b.v. die het effect van een nieuw geneesmiddel op een reeks patiënten nagaat, is uiteraard door de resultaten bij de eerste zieken bevooroordeeld bij zijn waardering van het effect bij de volgende gevallen. Wie meent vrij te zijn van zulke fouten, zo zeide Crofton onlangs, dient nodig tot zichzelf in te keren. Elke gedachtengang bevat licht elementen van critiekloosheid die stammen uit het wensleven en men mag niet verwachten dat het menselijk individu tot een soort objectiviteit in reïncultuur in staat zou zijn.

Mag men het *wensen*? Voor de denkbeelden met minder ernstige consequenties is dit betwifelbaar, waar wij weten hoe juist het rijkelijk gevarieerde spel en tegenspel der mensen, de romantische kleuring der gedachten en levensstijlen aan het leven de bekoring geven die we niet graag zouden verruilen voor de saaiheid van de gemeenschap der heiligen in redelijkheid. Wie heeft niet eens gedacht dat de vrouw die hij liefhad, de mooiste, de verstandigste, de toegewijdeste ter wereld was? Ik zou dan het jeugdig leven moeten beginnen met de wijsheid der ervarenen...? Hier blijve niets menselijks ons vreemd. Anders wordt dat echter bij maatschappelijke in zwang gehouden oordeelsvormen die funest kunnen zijn voor menselijk geluk. Zien wij niet overal de onschuldige warme gehechtheid aan het vertrouwde milieu onder de term vaderlandsliefde uitgroeien tot monsterlijke chauvinismen als laatste maatstaf voor zedelijk gedrag: „right or wrong, my country!”...? En dat ondanks alle rationele tegenwerpingen die wijzen op het toevallige, het historisch bepaalde en daarmee voorbijgaande van zulke groeps-sentimenten? Terwijl het bevolkingscijfer op aarde onvermijdelijk ergens een niveau moet bereiken, waarbovenuit meer leed dan lust door de mensheid gecasseerd zal worden, zien wij alle redelijke overwegingen en maatregelen wegjuichen door het ooievaarsenthousiasme in locale en nationale feestredes bij de komst van de zoveelste inwoner. Dat de snelheid der voortplanting hygiënisch een maatstaf zou zijn voor de spankracht en vitaliteit van de groep is een doorzichtige zelfverheffing die volgens de eenvoudigste verstandelijke overwegingen niets anders belooft dan een ramp. En toch gaan wij maatschappelijk door met de instandhouding van denkbeelden en waarderingen die in het licht van een minimum van wetenschappelijke oriëntatie op zijn minst betwifelbaar zijn. Zij worden overgedragen door middelen der suggestie, bij voorkeur op het ontvankelijke en oncritische kind, maar ook op de volwassenen, eerst volgens de regelen der kunst in toestand van extase en critiekloosheid gebracht. Hitlers bende wist de weg in deze! Zij is verdwenen, maar marsmuziek, vlagvertoon, macht en praal bleven in functie. De traditie is het machtige instituut dat alles kan onderhouden, want wie is de enkeling die zich buiten haar durft te stellen met alle gevolgen van dien? En mocht men het de irrationalist in de mens lastig maken met vragen en argumenten dan zijn er nog altijd het taboe en het beroep op formeel hiërarchisch gezag om hem te steunen. Hoe kunnen echter ordelinten, toga's en kazuifels de competentie en onze kennis schragen? De rationalist in ons kent geen gezag dan dat van de onbevooroordeelde en beproefde onderzoeker. En als zodanig blijft hij gekeerd tegen de gevaarlijke primitiviteit die verantwoording schuwt en in de verkondiging van de onweerspreekbare zekerheid harer overtuigingen zich veilig stelt voor hoor en wederhoor! Want... met de Griekse wijsgeer Epicurus, meent hij dat de duurzaamheid van het menselijk geluk alleen gebaat is bij een volledige aanvaarding der werkelijkheid!

Dr. A. DAAN.

HET WOORD VAN DE WEEK.

28 september 1958

VERSCHIJNT WEKELIJKS

11e jaargang nr. 39

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

W

De Heer **D. TH. WINTER**
Mevrouw **ROOSEVELT LAAN 143**
Mejuffrouw **AMSTERDAM - 2-10**

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

Lezingen voor de radio

29 sept. 15.45 uur A.V.R.O. „Maatschappelijk werk op humanistisch grondslag”,
Mej. M. Dijkstra.

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 4,— p. j., buitenland f 4,60 p. j., losse nummers f 0,25.